

TRANSFORMACE ČESKÉ ŠKOLY A PEDAGOGICKÝ VÝZKUM

VLADIMÍRA SPILKOVÁ

Problém analýzy a hodnocení současného stavu českého školství je jedním z nejkontroverznějších. V situaci, kdy chybí objektivní empirické nálezy ("nebyl realizován žádný komplexní výzkum české školy po roce 1989" - J.Průcha, Učitelství, 1997-98, č. 3), zaznívají tak rozporuplné výroky jako: "Stav našeho školství je katastrofický.." od J. Kouckého, bývalého náměstka ministra školství a poslance parlamentu, který měl jistý vliv na možné proměny českých škol (Učitelství 1998, 23) až k výrokům o tom, že naše školství patří k nejlepším v Evropě (např. díky tradicím nebo v souvislosti s velmi dobrými výsledky našich žáků na úrovni základního vzdělávání v matematické a přírodovědné oblasti v rámci mezinárodního výzkumu TIMSS).

Snad nejvyhrocenější názorové rozpory existují v hodnocení reformních trendů v českém školství po roce 1989. Zatímco současný pedagogický výzkum je orientován na mnoho "zbytečných", v kontextu proměňující se české školy nepodstatných témat (viz J.Průcha - Pedagogika, 1998, č.3, s.212-242), monitorování reformních trendů jím zůstává téměř nedotčeno. Část výzkumníků se angažuje v proměnách konkrétních škol a nemá tedy většinou odstup, nutný k objektivnímu sledování a výzkumu na základě předem daných kritérií. Tuto skupinu odborníků zajímá více než popis školy intervence do reálného dění. Platí za to daň v podobě nízké průkaznosti a doložitelnosti jejich hodnotících soudů.

Lze tedy v situaci neexistence systematických výzkumů hodnotit realitu proměňující se české školy? Mnozí výzkumníci poněkud alibisticky rezignují na vyslovování jakýchkoliv hodnotících soudů s odkazem na nedostatečnost objektivních empirických náleží. Jako produktivnější, ale složitější a mnohem riskantnější, se jeví využití existujících, byť dílčích sond, průzkumů, akčních výzkumů s cílem provést jejich analýzu a následnou sumarizaci hlavních reformních trendů.

V následujícím textu se pokusíme zmapovat reformní úsilí, nejčastěji inovativní přístupy na úrovni základního, zejména primárního školství v posledních letech. Budeme se opírat o výsledky různých dílčích sond a empirických šetření, relevantních údajů z grantů a projektů MŠMT a různých profesních sdružení (projekt Zdravá škola, EXTRA apod.), analýzu publikační činnosti reformních učitelů (od drobných článků v denním i odborném tisku až po samostatné monografie či sborníky profesních sdružení PAU a NEMES). Plastický obraz o reformním snažení učitelů základních škol poskytují také aktivity několika set reformních učitelů v rámci činnosti profesních organizací a občanských sdružení PAU, NEMES, APZŠ, Sdružení pro tvořivou dramaturgii apod.

Od začátku 90. let se inovativní učitelé začali angažovat v proměnách obsahu vzdělávání - podíleli se na tvorbě vzdělávacích programů, standardů, učebnic, metodických materiálů a zapojili se do několika výzkumných projektů věnovaných těmto otázkám.

Mnoho pozornosti bylo věnováno problému strukturace obsahu vzdělávání v primární škole. U inovativních učitelů se objevila výrazná tendence k integraci učiva různých vyučovacích předmětů. Nejčastěji využívaným prostředkem k integraci učiva a jeho propojení s reálnými životními situacemi je metoda projektů (denní, týdenní či celoroční projekt). Kromě úsilí o proměnu základních cílů a obsahu primárního vzdělávání lze považovat za všeobecnou změnu přístupu k dítěti, větší respekt k jeho individualitě, potřebám a zájmům. S tím úzce souvisí proměna komunikace a celkového vzdělávacího klimatu ve třídě. Lze pozorovat také úsilí o hledání a obnovení narušené důvěry mezi školou a rodinou. Učitelé experimentují v hledání nových podob komunikace s rodiči - netradiční formy třídních schůzek, účast rodičů ve vyučování, společné akce mimo vyučování, netradiční metody zápisu dětí do 1. třídy apod.

V oblasti vyučovacích metod jsou akcentovány metody vlastní činnosti, zkušenosti, prožitků a hrové činnosti. Poměrně velký důraz je kladen na komunikační aktivitu žáků, na kultivaci komunikativních dovedností v mluveném i psaném projevu. V psaném projevu lze ve vyšších třídách primární školy pozorovat určitý posun od diktátů a mechanických cvičení k využívání přirozených jazykových situací. Jazyk je chápán jako prostředek k sebevyjádření a vzájemnému dorozumívání a tomu odpovídají metody vlastní tvořivé produkce dětí - psaní dopisů, básní, povídek, pohádek, tvorba třídního časopisu apod.

Učebnice přestává být jediným zdrojem informací, učitelé využívají nejrůznější knihy (zejména encyklopedie) a časopisy. Vytvářejí třídní knihovny a učí žáky samostatně pracovat s knihou, vyhledávat informace, srovnávat je, zpracovávat a využívat. Dalším ceněným zdrojem poznání je kontakt s živou přírodou (vycházky, pozorování a experimentace s přírodními jevy ve škole apod.) a s různými mimoškolními prostředky. Pro současného inovativního učitele primární školy je také typická značná aktivita v tvorbě pomůcek a didaktických materiálů.

Rehabilitován je význam hry ve vyučování jako rovnocenné a plnohodnotné formy činnosti v tomto věkovém období. Hrové činnosti jsou využívány ve všech vyučovacích předmětech, mnoho nových učebnic je koncipováno se zřetelem k jejich uplatnění. Roste počet učitelů používajících metodu dramatické výchovy, která je propracovaným systémem založeným na tvořivé hře. Lze pozorovat také oslabení či ztrátu dominantního postavení frontálního vyučování ve prospěch individuální práce, práce ve dvojicích a skupinové práce.

K poměrně velkým změnám dochází v primární škole v oblasti hodnocení žáků. Inovativní učitelé většinou opouštějí klasifikaci a nahrazují ji slovním hodnocením žáků, nejdříve v režimu tzv. experimentu. "Boj za slovní hodnocení" byl jednou z nejvýraznějších aktivit, na jejichž základě vzniklo a profilovalo se profesní sdružení inovativních učitelů PAU. Zpočátku se učitelé potýkali se značnými problémy - s rezervovaným postojem rodičovské veřejnosti (učitelé musí získat písemný souhlas rodičů se slovním hodnocením), s některými žáky, jimž známky chybí v motivaci k učení, s vlastní nezkušeností a nepřípravou na nový způsob hodnocení apod.

Problém hodnocení žáků v primární škole byl oblastí, k níž se zaměřilo v prvních letech transformace největší množství přednášek, seminářů a dílen pro učitele a ředitele v rámci pravidelné činnosti profesních sdružení a asociací.

K otázkám obsahu, kritérií, metod a forem slovního hodnocení učitelé také publikovali nejvíc článků a několik monografických prací.

Typická pro tyto učitele je flexibilní organizace vyučování, pružné členění vyučovacího času (časté je odstranění zvonění) a variabilní rozvrh hodin. Dalšími inovačními prvky zaznamenanými v současné primární škole jsou: netradiční využívání přestávek, zařazování relaxačních cvičení, hodně pohybu a rytmičtější vyučování, používání reprodukované hudby k uklidnění, jako prostředek k soustředění pozornosti apod. Poměrně častá je také společná péče učitele a žáků o interiér třídy, o vytvoření útulného a příjemného prostředí, kde se děti cítí dobře (dětské výtvary po stěnách, barevné ladění, relaxační koutek s kobercem, možnost chovat ve třídě domácí zvíře apod.)

Průzkum probíhajícího transformačního úsilí potvrdil známou skutečnost, že v primární škole probíhá ve srovnání s jinými školskými stupni více reformních pokusů a změn v pojetí vyučování. Z alternativních pedagogických směrů byl zaznamenán výrazný vliv waldorfské pedagogiky a dramatické výchovy oproti marginálnímu vlivu např. jenské školy, daltonských škol či pedagogiky C.Freineta nebo M.Montessori. V posledních třech letech dochází k výraznějšímu rozvoji dalších alternativních podob primární školy - zejména program "Začít spolu" podporovaný nadací Open Society Fund, "Otevřené učení" a "Zdravá škola". U posledních jmenovaných alternativních programů dochází k vytváření sítě spolupracujících škol a objevují se zde pokusy monitorovat kvalitu realizace vzdělávacích programů.

Alternativní školy se potýkají s mnoha problémy - např. s akreditací svého vzdělávacího programu (nejsou jasně stanovena kritéria pro posuzování kvality), časté jsou problémy s inspekcí, potýkající se s nedůvěrou širší veřejnosti a nadřízených orgánů, stávají se magnetem pro problémové a handicapované žáky apod.)

Za hlavní problémy a překážky reformního snažení považují inovativní učitelé primárních škol malou podporu inovací ze strany centrálních orgánů, absenci širší shody v tom, co je to dobrá, moderní, inovativní škola, svazující legislativu v některých oblastech, nedostatečnou autonomii škol ve smyslu pedagogickém, zatím ne zcela vyhovující systém dalšího vzdělávání, pochopení širší veřejnosti (nutná je široká osvěta), vztahy s většinou, konzervativnější částí učitelů, vztah ke 2. stupni základní školy apod. ("diktát vyššího školského stupně").

Podpora reformního úsilí škol a učitelů je výzvou také pro pedagogický výzkum. Měl by být více orientován jak na monitorování transformačních procesů a srovnávací výzkumy "tradičních" a "inovatívních" škol, ale také na pomoc v rozvíjení a dotváření inovací a netradičních přístupů prostřednictvím akčního výzkumu.

Literatura:

Červenka,S.: Učit se. Učit se? Učit se! Praha, Agentura Strom 1993.

Havlíková,M.: Jak vypadá dnešní škola:jako dříve nebo se mění? Pedagogika, 1993, č.2, s.137-148.

Kašová,J.: Škola trochu jinak - projektové vyučování v teorii i praxi. Kroměříž, Gaudeamus 1995.

Kotášek, J. a kol.: Proměny českého školství v evropské perspektivě. Grantový úkol GA ČR v letech 1994-1996.

Rýdl, K.: Tradice a současnost alternativního pedagogického hnutí v ČSFR a ve světě. Prešov 1992.

Spilková, V.: Standardy na 1. stupni základních škol očima PAU. Praha, Agentura Strom 1994.

Spilková, V., Hausenblas, O.: Měníme vyučování. Praha, Strom 1994.

Spilková, V.: Proměny primární školy a vzdělávání učitelů v historicko-srovnávací perspektivě. Praha, PedF UK 1997.

Taubenhanslová, K.: Literární výchova jako prostředek rozvoje osobnosti dítěte. Praha, ÚÚVPP 1991.

Václavík, V.: Sledování a podpora alternativních způsobů výuky. Výzkumná zpráva grantu MŠMT. Hradec Králové, 1993.

- Stav pedagog. výzkumu současné české školy je neuspokojivý - po r. 89 nebyl realizován komplexní výzkum české školy, prakticky nevíme, jak škola reálně funguje, jak se mění žáci, učitelé, pojetí výuky

- Přehledová studie J.Průchy (Pedag. 3/98) o produkci pedagog. výzkumu v posledních 10 letech - je tristním čtením, z hlediska tematického pokrytí - výzkum orientován na příliš mnoho nepodstatných až "zbytečných" témat, přitom realita proměňující se školy je výzkumem téměř nedotčena, monotéma Pedag. 4/98 bylo věnováno reformním trendům v českém školství 90. let (do redakce přišlo minimum příspěvků)

- Část výzkumníků se angažuje přímo v proměnách konkrétních škol, zajímá je více než objektivní, nezaujaté zkoumání a popis školy intervence do reálného dění. Platí daň v podobě nízké průkaznosti a doložitelnosti hodnotících soudů.

- druhým kritickým aspektem jsou výzkumné metody - nejfrekventovanější - dotazníkové, jen ojediněle longitudinální výzkum (nutný pro srovnávání kvality tradičních a inovativních, alternativních škol) - chybí kritéria pro srovnávání

- případové studie (v zahraničí velmi používaný výzkumný nástroj) - srovnávací výzkum 12 zemí EU - co je to dobrá, účinná, efektivní, kvalitní škola - identifikace základních znaků, parametrů

- Současný pedagogický výzkum je málo orientován na klíčové problémy transformace školství, nemá patřičnou prestiž a není podkladem pro decizní rozhodování.

Stojí před ním naléhavá výzva - věnovat se nosným, zásadním problémům, zkvalitnit metodologický aparát, propojovat a integrovat dílčí úkoly do komplexnější pojatých projektů - obsahově by měl být orientován na transformaci školství, nejen na sledování a posuzování transformačních procesů, ale také na pomoc v rozvíjení a dotváření inovativních přístupů prostřednictvím akčního výzkumu.

AUTORKA – KONTAKT:

Doc.PhDr.Vladimíra Spilková,CSc.

Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta

Praha